

עקיבא סקידל

עם הצבא האמריקאי בגרמניה הכבושה

18 במאי 1945, בסביבות בראונשווייג, גרמניה :

היום, חג השבועות, טוב הלכתי להתפלל וגם להיפגש עם חיילים יהודים ולראות את הרב הצבאי החדש. כן, הגיע רב צבאי חדש — הלא יציל שות קודם הלך, והבא במקומו נראה מוצלח לעומתו — לפחות דרשתו היתה על היהודים, ולא על הכוכבים בשמים.

אך העיקר — נוסף לחיילים פגשתי בתפילה ארבעה אנשים לבושים אזרחית, יהודים מפולין, שהגיעו זה עתה ממחנה בוכנוואלד. הם יצאו משם — מרחק של כ־300 ק"מ — לחפש קרובים, הנמצאים — לפי השמועה שהגיעה לאזניהם מפי רב צבאי אמריקאי — לא רחוק מכאן. הרבנים הצבאיים, כפי הנראה, מבקרים בימים אלה במחנות ומעבירים ידיעות ממקום למקום במגמה לעזור לאנשים למצוא בני משפחה. זאת אולי העבודה החשובה ביותר שהם עשו עד כה. מארבעה אנשים אלה שמעתי שבין היהודים שנותרו בבוכנוואלד יש גם מיוצאי עיר הולדתי גרודנה. לפי שידוע להם, מקהילת גרודנה לא נותרו רבים בחיים, אך כמה מאות אנשים נמצאים במחנות השונים, ובעיקר בבוכנוואלד. מסרתי להם את שמו של אבא ושל האחים. אבא היה איש ידוע בעיר ורבים הכירו אותו, אך הם לא ידעו עליו ועל אחי דבר. הם הוכירו שם של אחד הנמצא בבוכנוואלד, קורלנדסקי, שבדואי הכיר את אבא — אפילו אני זוכר את האיש הזה, אף כי לא בבהירות. אעשה כל מה שביכולתי להגיע לבוכנוואלד. אינני יודע איך, אך אעשה כל מאמץ.

סבין הארבעה דיברתי בעיקר עם המבוגר ביותר ועם הצעיר ביותר — הראשון כבן ארבעים, השני ילד בן 12. הילד נראה די רגיל כל עוד לא מסתכלים בעיניו. אלו נראות כאילו שייכות לישוש, וכך הוא גם מדבר: ברצינות וביאוש של איש זקן. אחד החיילים אמר לו: „מה שעניך הספיק לראות?" והוא ענה: „ראיתי מה שהם ראו" — כלומר המבוגרים בחבורה — ולא הוסיף.

20 במאי :

דיברתי היום עם הרס"ם בעניין בוכנוואלד. הוא הבטיח לנסות להשיג מידע כלשהו דרך הצינורות הצבאיים, או אולי להשיג לי אישור חופשה לכמה ימים, כך שאוכל להגיע לשם. נראה.

22 במאי :

היום התברר לי שאין סיכוי לקבל חופשה עם רשיון נסיעה — המרחק גדול מדי. גם לא נראה שיש סיכוי לקבל מידע דרך הצבא או דרך הצלב האדום — אין רשימות של האנשים שנותרו במחנות.

26 במאי:

תייתי במשרד הצלב האדום שבמטה האגודה וסיפרתי להם על חיפושיו. הם אמרו לי מפורשות שספק אם יוכלו לעזור לי, אך רשמו את כל הפרטים. בינתיים תימים עוברים ואין התקדמות.

4 ביוני:

שוב נפוצו שמדעות שפני האגודה שלנו לברלין. דובר על כך מזמן, אחריכד אמרו שזה לא יהיה, אך מתברר שהתוכנית קיימת, אלא שביצועה נדחתה. תייתי רוצה לפגוש את הרוסים, ומעניין במיוחד איך יסתדרו היחסים בין שני בעלי-הברית. אך אם באמת נעבור לברלין, ייחרץ סופית לשלילה גורל נסיעתי לבוכנ-וואלד. המרחק גדול מדי, ומי יודע מה יהיו ההנאים שם. אם לא אגיע לבוכנוואלד, לעולם לא אסלח זאת לעצמי.

10 ביוני:

תיום הזמן לי חייל יהודי, שהועבר אלינו מהאגודה המסוריינת השיטית. הוא סיפר שאוגדתו היא ששיחורה את בוכנוואלד, והוא היה שם פעמים רבות. הם עסקו שם בשמירה, והשתמשו במיתקני המחנה, במיוחד במקלחות של הגרמנים. הוא אומר שאנשים יוצאים משם יום-יום במספרים ניכרים וחושב ש, "איחורתי את הרבבת". החלטתי לפנות ישר למפקד הפלוגה — אולי זה יעזור.

19 ביוני:

חזרתי מבוכנוואלד בשעה שתיים אחרי-הצהריים, ועכשיו השעה היא שבע. אנחנו יוצאים סכאן מחר השכם בבוקר, וחזי לי כל מיני דברים לסדר. אני עייף מאוד מהנסיעה, אך אשתדל לכתוב, כי מי יודע מהי תהיה לי עוד הודמנות לכך. בקיצור, פגשתי בבוכנוואלד יהודי מגרודנה, הגרודנאי האחרון שעדיין נשאר שם. הוא הכיר את אבא ואת שני אחי, אף כי לא ידע עליהם הרבה. מה שסיפר רחוק מלהיות משדד. יהודים מעטים מאוד הצליחו לברוח מגרודנה לצד הרוסי, בגלל המהירות שבה התקדמו הגרמנים אחרי פרוץ הקרבות ביוני 1941. אחרי פברואר 1943 לא נשאר בגרודנה אפילו יהודי אחד. הוצאו שלושה משלוחים גדולים מהגטו, לסרבלינקה ולאוסטויץ, וקלושים מאוד הסיכויים שמישהו ניצל. זהו הסיפור על רגל אחת, אך אתחיל מההתחלה ואספר על הכל בפרטות.

שלישום, ביום ראשון, הגעתי לשיחה עם המ"פ. התברר שהרס"פ לא מסר לו את כל הפרטים: הוא חשב שאני סתם רוצה לחפש בני עיר, אך כשיספרתי לו שאני מחפש את אבא ואת שאר בני המשפחה, הוא אמר: "תכל'ה שלא ידעתי — תייתי מסדר את העניין בלי בעיות". אתמול בבוקר הוא קרא לי. למרות מאמציו הוא לא הצליח להשיג בשבילי רשיון מהדרגים הגבוהים יותר. בגלל ההעברה העומדת על הפרק, אך החליט שאסע גם בלי אישור מלמעלה. הוא השיג עבורי גיפ עם נהג, וביקש, אם אפשר, לחזור באותו יום.

יצאנו ב-9 בבוקר, והגענו לבוכנוואלד בשעה 1.30. בדרך לא קרה דבר: היה יום יפה, חשמש ורחח בשמים, וכר וכו'. פתאום, בתוך איזור יפה להפליא,

התגלותה לעינינו הגדר. עברנו בשער, ופניתי ישר למשרד הראשי. משם הפנו אותי למשרד המטפל בפשעי המלחמה, שם נמצאות הרשימות של דרי המחתה הקודמים. מצאתי כרססת של שמות האנשים שהיו במחנה, לפי האזרחות ולפי א"ב — הכרססת נראית מסודרת מאוד. חיפשתי את שמות בני משפחתי, או שמות אחרים של משפחות גרודנאיות שאני מכיר, שמות של משפחות שהארבעה נתנו לי, אך לא מצאתי דבר. גם השם קירלנדסקי לא הופיע. על כל כרטיס רשום השם, מיספר, תאריך הלידה, האזרחות, תאריך הכניסה למחנה והיציאה ממנו. אם חשם מתייחס ליהודי, כתוב Jude במקום המיועד לאזרחות.

תוך כדי תחזוט בכרססת דיברתי עם בחור שעובד במשרד, יהודי צעיר, יוצא ברלין. הוא ניצל בדרך גם, אחד מאלף, תוך כדי מעבר ממחנה למחנה. בברלין השאיר אם וקנה, והוא מקווה שהיא עדיין בחיים. הוא לא יכול לעשות הרבה למעני, ואני מצדי הבטחתי לו שאם אכן נגיע לברלין, אחפש את אמו ואססור לה, אם אמצא אותה, על הפגישה בינינו.

באשר לחיפושיו, הוא הציע לי שאגש לוועד הפולני במקום: אולי ימצא מישהו שיוכל לעזור לי — יש שם אנשים שמכירים הרבה אנשים מפולין. „האם אין ועד יהודי?“, שאלתי, אך הוא לא ידע להשיב. אם כן, הלכתי לוועד הפולני, ושאלתי אם מכירים מישהו מגרודנה — איזשהו יהודי מגרודנה? „יהודים“, אמרו לי. „הם עניינו של הוועד היהודי“. הגעתי לשם: חדר קטן, בבניין המרוחק ביותר. יושב אדם מאחורי שולחן-כתיבה, ושתי צעירות מדפיסות רשימות. יש לו כרססת משלו, ובה רשימה של כל היהודים שהיו במחנה ביום שהגיעו האמריקאים, 11 באפריל. מיספרם היה 3500. עברתי על הרשימה, אך לא מצאתי דבר. גם הוא לא הכיר אף גרודנאי. התפתחה שיחה, והוא מלא סיפורים על כל מה שעבר עליהם, על ההרג, אך אוקר את תאמת: אותי עניינו יותר, לפחות ברנע זה, אלה שנשארו בחיים. מתברר שבכוכנוואלד נשארו עדיין כ־2500 יהודים. יוצאי ארצות המערב רציחה הוחזרו לארצות מוצאם, אך ליהודי פולין ניתנה האפשרות לבחור — לפי תוראתו של הנגראל אייזנהאור עצמו, הוא אומר — בין חזרה לפולין לבין הישארות במקום. באורח זמני, עד שיימצא להם מקלט. מעטים, אולי כמה מאות, חזרו לפולין, בעיקר להפס שרידי משפחה. גם האחרים היו רוצים להפס בני משפחה שנותרו בחיים, אך אין ברצונם לחזור לפולין בשום אופן. ברצונם להגיע לארץ-ישראל, או, בחלקם, לאמריקה. העבירו שאלון, וכעת עורכים רשימות לפי ארץ היעד הרצויה. כמובן, זה אינו אומר דבר, כי בינתיים אין כל אפשרות לצאת לארץ ולא לאמריקה, אך יש עניין לדעת מה רצונם של האנשים האלה. קבוצת אנשים יצאה את כוכנוואלד והקימה חוות הכשרה בקירבת מקום, ויש עוד הרוצים להצטרף אליהם, אך יש בעיות: לפי הידיעות האחרונות תוכלל תורגניה (החבל שבו נמצא המחנה) באיזור הרוסי, ואנשי החוות מעוניינים להסתלק מהאיזור ולעבור מערבה. יש תוכנית לעבור למקום מתאים, שהיה פעם — בימים שלפני היטלר — חוות הכשרה חלוצית.

כל זאת שמעתי מפי מזכירו של הוועד היהודי — בעצם לא רק מפיו, אלא מפי עוד שלושה או ארבעה העובדים עלי-ידו. כולם דיברו יחד והצטופפו סביבי:

חייל אמריקאי, הסדבר יידיש ליטאית טובה, מתעניין בכל, מתמצא בעניינים, והוא גם חבר תנועה חלוצית — נראה כפלא בעיניהם.

על המוזכיר אני יודע מעט, אפילו שמו אינו ידוע לי, אך היה אחד בחבורה שהשאיר עלי רושם מיוחד: אדם קרוב לגיל החמישים, יליד עיירה על-יד אושוויץ, ציוני ותיק מווארשה, היה כותב ב"דבר" מפעם לפעם. שמו כתנא. על עצמו סירב לדבר. טען שאף אחד אינו מכיר אותו. זמן רב לא הסכים לומר לי את שמו, ואת שמו הראשון לא מסר לי. הוא לא עזב אותי במשך כל שהותי במחנה, והכל בגלל סיבה אחת: כי דיברתי יידיש ועברית ואמרתי לו שבגיש יש לי כמה גליונות של ת"אידישער קעמפער" ושל "דבר", שאני מוכן לתת לו. כשהזכרתי את "דבר" הוא כמעט התחיל לבכות מרוב שמחה, וכמוכן ידע על ת"קעמפער", שמע על חיים גרינבערג, ידע שהוא עורכו. אמרתי לו שיש אתי גם ספר תנ"ך, אך לא אוכל למסור לו אותו, כי בכוונתי להשאיר אותו בחוות החכשרה. הוא התחיל לשאול אותי מה נשמע בעולם, שאל על כל מיני אנשים. סיפרתי לו כל מיני דברים, בין השאר על מותו של ברל, והרגשתי שהוא זועזע. שאלתי אותו לשלוחו. עכשיו, הוא אמר, מצבו סביר. כאשר הגיעו האמריקאים, היה משקלו 35 קילוגרמים, אך מאז הוא הוסיף מעל לעשרים קילוגרמים, והעיקר — טוב שנשאר בחיים. וכעת יש לו פנאי לקרוא — "א ביסל לערנען", כלשונו — וזה מה שמעסיק אותו רוב היום. תבל רק שאין כמעט ספרים. אני חושב שהוא גם כותב, אך על זה הוא סירב לדבר. כמוכן, בכוונתו להגיע ארצה, אך לפני כן ברצונו לתיות בפולין ולחפש שרידים מבין בני המשפחה. הוא כאן לגמרי לבד, ופחדו הגדול הוא שלא יוכל לצאת.

הוא היה מוכן לעזור לי למצוא מישור מגורונת, והתחלנו לגדוד. הגענו למקום שנקרא "המחנה הקטן", שבו נמצאו מרבית היהודים. "היתה זו בעיקר טראגדיה יהודית. היו גם רבים אחרים, רבים מאוד, וכולם היו בסירה אחת, אך היהודים היו הנדבאים והמושפלים ביותר, השעירים לעזאזל של דרי המחנה. זהו האיוור העלוב ביותר בניהולם הזה".

נכנסנו לכמה צריפים. מבחוץ הם נראו לא רוע, לא הרבה יותר גרוע מצריפים ישנים במחנה צבאי אמריקאי, אך בפנים — קשה לתאר. נכנסנו לצריף, שלפי הערכתי היה בו מקום לכ-150 סיטות בשלוש שכבות. "כאן היו בין 1500 ל-2000 איש", הסביר כתנא. "אתה רואה את תכוכים לאורך הקירות?" תכוכים הם כל אחד מטר וחצי ברוחב, 2 מ' בעומק, וכ-60 ס"מ בגובה, מסודרים אחד על גבי השני, מהריצפה עד התקרה, ב-5 או 6 שכבות. "בחור החלל הזה ישכנו 6 עד 8 אנשים. על שינה לא היה מה לדבר: קשה היה למצוא מקום, גם אם ישכבת על הצד. חימום לא היה, החלונות היו פרוצים ובחורף קור כלבים. היו כאן יהודים ורוסים, ואם ניסה יהודי לעלות לשכבת העליונה, ששם היה קצת יותר חם, היו הרוסים זורקים אותו משם למטה. היו עורכים עסקי חליפין — חלק ממנת-החם המסכנה תמורת שימור בשמיכה ללילה. הרוסים היו נותנים את השמיכה תמורת הלחם, ולא פעם היו לוקחים אותה ממך בחזרה, אם הצלחת להיירדם לרגעים מיספר. זהו השפל שאליו הגיעו קורבנות המשטר במחנה".

כך עברנו מצריף לצריף, מרבית המוכים היו ריקים. מי שעוד נשאר במחנה גר עכשיו בבנייני הבטון של ה-ס.ס. או בצריפים הטובים יותר. עדיין צפוף, אך אין להשוות כלל עם מה שהיה. אוכל יש מספיק — מספיק אותו הגרמנים, בפיקוח הצבא האמריקאי — וכולם מקבלים מנות שוות.

דיברתי עם הרבה אנשים, אך לא העליתי דבר. רבים הזכירו את חבלוק מס' 16 והחלטתי ללכת לשם. בדרך תפסה אותי אשה במדים — מעובדי אונר"א (אירגון אום לעזרת הפליטים), כנראה — ומשכה אותי אחריה לראות מראה: קבוצה גדולה של ילדים בגילים 10—16, רובם בנים, מצטופפים סביב כמה מבוגרים, ובמרכזם רב צבאי אמריקאי. ואת מי רואות עיני — הרי זהו ארנסט לורג', חבר התנועה מסינסינאטי! פגישה נרגשת. הוא אחד משלושת הרבנים הפועלים כעת בבוכנוואלד, עוסקים מאוד, במיוחד עם הילדים, כמו הקבוצה הזאת. הקבוצה עומדת לצאת מכאן לשווייץ, וטובים סיכוייהם שמשווייץ יוכלו להגיע לארץ-ישראל. המטרה הניידית היא להוציא אותם מתאיוור, העומד לעבור לידי חיל-הכיבוש הרוסי. הוא היה בפאריס לפני ימים אחרים ושם נאמר לו על-ידי אחד מפעילי הסוכנות היהודית, איש משמרת-עמק, שהדבר הראשון הוא להוציא את הילדים מתאיוור הרוסי. נראה לי שארנסט נמצא ביחסים מצויינים עם בני הנוער, והתייחסותו התייחסות אישית כשל מדריך בתנועה לחניכיו. "האם הם לא נראים לך כקבוצת נוער מתנועת, תבונים?" אמר. ובאמת כך נראו. מפתיעה ההתאוששות שחלה בילדים אלה. אך בינתיים עומדת בפניהם הברירה הקשה: לצאת לשווייץ ולהיפרד מההורים, או להישאר עם המשפחה ולקוות שמשהו יסתדר בשביל כולם.

בבלוק 16 מצאתי סוף-סוף יהודי מנורדנה, וממנו שמעתי את כל הסיפור. שמו אברהם קלאבסקי, והוא בשנות הארבעים הטאחרות לחייו. יחד איתו נמצא בנו, גדליה, בן 16. הוא היה מסגר במקצועו שנים רבות. בתור ילד הוא שר במקלה של בית-הכנסת הגדול, ומתעניין התן הוא זוכר בבהירות את סבי מצד אמא, ר' עקיבא-לייב, שהיה משגת-לחון באותו בית-כנסת. הוא הכיר את אבא וגם את אחי הגדול, אך איננו יודע מה אירע להם. הוא סיפר לי על גורל קהילת גרודנה...

...ובכן, זהו סוף החיפוש... תוך כדי סיפור התפרצת לשיחה בצעקות היסטוריות אשה שנראתה כאחות סירוף. היא תבעה ממני שאגיד לה מה לעשות: שני ילדיה אֶתָה, בת בגיל 16 ובן בגיל 12 — רק הם שנשארו לה ממשפחתה — ואין היא יכולה להתליט אם לתת להם לנסוע לשווייץ או לא. אם ייפרדו, מתי יתראו שוב? מי יטפל בהם שם? האם עברו עליהם כל התלאות על-מנת שעכשיו ייפרדו זה מזה? אולם היא מוכנה לעשות מה שאני אקבע. מדוע היא החליטה לסמוך דווקא עלי? — אינני יודע. על כל פנים, נזכרתי במה שאמר לי ארנסט, ואמרתי לה בבירור שלפי דעתי עליה לתת להם ללכת. הבת תטפל באחיה הקטן, לאם יהיה יותר קל להתגדר לבד, ולילדים בוודאי יותר טוב שיצאו. אולי יגיעו כולם לארץ, ושם המשפחה תאוחד מחדש. היא ניסתה להתקומם נגד העצה שיעצתי,

אך אני עמדתי על שלי. ידעתי שאני נוטל על עצמי אחריות גדולה לגבי גורל המשפחה, אך הרגשתי שמחובתי לעשות זאת. לבסוף היא הסכימה. אינני יודע אם היא תעמוד בתחלטתה, אך נדמה היה לי שהיא סיכמה לעצמה שזאת הדרך הנכונה, או, לפחות, שהיא נכונה לגורלה.

שאלתי את קלאבסקי מה בכונתם, הוא ובנו, לעשות. הוא אמר שגם לו יש אפשרות לשלוח את הבן לשווייץ. משאת נפשו היא להגיע ארצה, אך בשום אופן אין הוא מוכן להיפרד מהבן. אחרי כל מה שעבר עליהם, אין הוא מסוגל לחיות אפילו יום אחד בלעדיו. הנער נכח במשך כל השיחה — בעל פנים מעורבות, שקט, מופנם, מלא כבוד לאבא. לא יכולתי להתווכח עם האב: הוא הכיר את המצב, אך דעתו היתה נחרצת, ומי אני שאנסה לטנותה? גם הוא הפעיר באישה שתשלח את ילדיה לשווייץ. זהו הפתרון הטוב ביותר בשבילם, אבל הוא ובנו לא ייפרדו לעולם, ויהי מה.

השעה התקרבה לשיש, ובפני עוד עמד הביקור בחוות. יצאתי אל הגיף, וכחנא בעקבותי; הוא רצה את העיתונים. היססתי אם לתת לו; רציתי אותם בשביל אנשי החווה; אך הוא הבטיח בתן צדק שכעבור שלושת ימים הוא ישלח את העיתונים לחוות. הוא רצה גם את ספר התנ"ך, והתחנן שאתן לו אותו. חיד אתי כמה חפירות סיגריות ועוד כמה דברים קטנים, אך הוא לא רצה דבר — רק את התנ"ך. סירבתי: התנ"ך הוא בשביל החווה; אולם הבטחתי לו, שאם לא יימצא שם מי שמעוניין בו (הוא ניסה לשכנע אותי שאמנם כך הדבר, אך טעה) אי אדם יקח את ספר התנ"ך אחר, אבקש מהם שישלחו את הספר אלי. מסרתי לו את הגלימות של „דבר" ואת החוברות של ה„אידישער קעמפער", ביניהם חוברת מורחבת לחג השבועות עם מוסף ספרותי, ובו תרגום של מאמר מאת ביאליק. כן, הוא מכיר את המאמר — הוא קרא אותו לפני שנים רבות במקורו ב„הפועל הצעיר", והוא זוכר בדיוק מה כתוב בו. כפיצוי על התנ"ך, נתתי לו ספר „פרקי אבות" עם תרגום אנגלי, בהוצאת הוועד למצן החיל החרדי בארצות-הברית, שגיליתי באמתחתי. הוא לקח את הספר, אך לא היה מרוצה במיוחד: את „פרקי אבות" הוא יודע על-פה. הוא לקח את הספר עבור נערה שידעה אנגלית, וכמוכן גם עברית, והיא בודאי תמצא בו עניין.

בדרך מהמחנה הוצא שאלתי את חנה איד חנה את השעות שחיכה לי. הוא סיפר שנודמן לו לחוות בחצר של אחת המשרפות בתלייה פומבית של שני קציני-ס.ס. בנוכחות קהל גדול — חיילים אמריקאים ודרי המחנה. הכל היה כנראה בתאם לחוק, לאחר משפט צבאי כדת וכדין. השתמשו בעמודי התלייה שהוקמו על-ידי ה-ס.ס. במונח. הכל, לי ידעתי הייתי אולי גם אני הולך לראות. אך לא הלכתי, וגם במשרפות לא הייתי — ראיתי אותן רק מבחוץ, עם ארובות הפענ הנבחות.

...השעה היא 11, ובארבע בבוקר אנחנו קמים. על החוות אומר רק — כל ציפיותי התמלאו ואפילו יותר: החל מהדגל העברי על הגג. במקום שלא מוזן התנוסס דגל נאצי, וכלה ברוחם של 47 אנשי הקבוצה, ובמראה הכוח שבשוריהם.

אוברסיסן, 21 ביוני:

עברו יומיים מאז מכתבי האחרון. אתמול בסענו כל היום ולא היתה אפשרות לכתוב. אם כן, חזרה להמשך הסיפור, אך קודם עוד כמה תוספות לסיפור בוכנ' וואלד: האשה עם שני הילדים ביקשה ממני לכתוב לקרובים שלה בעיר פטרסון במדינת ניו-ג'רסי ולבשר להם שהיא נשארה בחיים. את כתובתם היא שמרה בראשה שש שנים תמימות — היא פחדה לרשום אותה, שמא ימצאו אותה אצלה. ועוד דבר — שכחתי לשאול את קלאבסקי שאלה חשובה: האם גייסו תרומים יהודים לצבאם בעת שהותם בגרמניה? אם כן, אולי יש תקווה שאחי הצעירים, האחד בן 18 ב"ה 1941 והשני בן 16, נשארו בחיים. הרי הרבה דברים, דברים חשובים, שעליהם שכחתי לשאול. הכל היה יותר מדי בשביל חששות המעטות שהייתי שם. מבוכנוואלד חזרנו לוויימאר, קילומטרים אחדים מתחתנו. כמה נחמדה ויימאר זו — עצים, גנים, בניינים עתיקים. כמה שונה עיר זו מארפורט שכנתה, המזוהה, עברנו עליה בניין הפארלאמנט — שם כנראה חתמו פעם על חוקת ויימאר — ועליה ביתו של גיטה, שהפך למוזיאון, אך לא התעכבנו. לוויימאר יוצאים חיילים לחופשה; יש שם מסעדה צבאית וסידורי לינה, אכלנו ארוחת ערב, סידרנו לעצמנו מקום ללילה ויצאנו לחוזה.

החוזה נמצאת כ-25 ק"מ דרומית לוויימאר. בתוך סביבה מלאה עיירות נופש, עליה בלאנקנהיים, בתוך כפר ששמו אנגנדרף. היא שוכנת בתוך הבית הראשון בכפר, בשטחים אליו מכיוון ויימאר. הבית איננו ליד הכביש, אלא קצת בפנים, מוסתר עלידי עצים, וכמעט שעברנו עליו מבלי להבחין בו. לולא הסימן שעליו סופר לי בבוכנוואלד: על הבית מתנוסס דגל בחולילבן!

בכנסנו. החבריה בדיוק עמדו להתיישב לארוחת-ערב עליה שולחן ארוך וצר, בחדר מקושט סתושי בדגלים לבנים וכחולים, ובכמה תמונות. התברר שערב לפני-כן היתה סביבה קטנה, מעין חנוכה הבית, בנוכחות כמה אורחים — שני רבנים צבאיים, מרקוס ויסקטר, נציגת הגוינט בוויימאר (את שמה לא תפסתי) וכמה מאנשי בוכנוואלד. כולם אמרו שחבל שלא באתי אמש, אך אני דווקא שמחתי שלא הזדמנתי למסיבה — כך ניתנת לי האפשרות להכיר את האנשים יותר טוב, במיוחד בהתחשב בזמן הקצר שעמד לרשותי.

הסתכלתי מסביב: החברים רובם צעירים, רעננים, בנוצב-רוח מרומם. כמה מהירה התאוששות! גם הם — כמו אנשי הוועד היהודי בבוכנוואלד — התפלאו קצת על החיילהחלוצ המדבר עברית, השונה כל-כך מהאמריקאים האחרים שפגשו עד כה. הורות נעלמה חיש מהר והשיחה היתה ערה ושוטפת. איך הגיעו לכאן? בעיקר ביוזמה עצמית. אך גם בעזרת כמה אנשים מיוצאי בוכנוואלד הסמלאים בעת תפקידים חשובים בחילהכירוש האמריקאי — אחד מהם, אומרים, הוא ממש יד ימינו של המפקד, החוות היתה חרות ממשלתית, והיא הוחרמה עלידי האמריקאים. במקום שמתנוסף הדגל העברי היה עד לפני זמן-מה דגל נאצי. זאת חווה גדולה, ויש כאן משק מצויין (רשמתי לי את הפרטים): 750 אקרים (3000 דונאם) אדמה, חציה מעובדת וחציה מרעה, יש 300 כבשים, 20 פרות חולבות, פר, 9 שוריי-עבודה, 5 סוסים, 400 תרנגולות, 200 יונים. יש רפתות ואורוות במצב תקין, שני טראקי

טורים, מכונת דייש, מכונת, מספר עגלות, שני אופנרעים, מיספר זוגות אופניים, ובכלל כל מה שנחוץ להפעלת חווה כזו. כשהגיעו היה הכל מרונת, כי לאחרונה היה מחסור בכוח-אדם, וברגע שהגיעו האמריקאים ברחו כל עובדי-הכפיה. אך כעת המצב בשדות תקין. עובדים קשה, אך יש מספיק ידדים לעבודות שעומדים לבצע: עושים רק את ההכרחי, כי חושבים לצאת מכאן בעתיד הקרוב, מערכת, הרחק מהרוסים.

ובאשר לאנשים: במקום נמצאים 47 אנשים, מהם 43 גברים (בחלקם יותר נכון לקרוא להם נערים) ורק 4 בחורות. הסיבה למיספר הקטן של בחורות היא שכן השרידים יש בכלל מיספר קטן של נשים — אמנם לא ביחס כזה. באותו יום יצאו שני אנשים לליסצ'יג, להביא עוד קבוצת בנות לחוות. בין האנשים יש אחדים בעלי נסיון בניהול קיבוצי הכשרה חלוציים, כך שיכלו למלא את התפקידים הכלכליים המרכזיים בלי קושי. הוא הדין לגבי הפעולה התרבותית, כולל לימוד העברית: רבים יודעים עברית, והאחרים לומדים. האיש שנראה לי כאחראי, אליהו גרינבוים שמו, דיבר חלק ניכר מהזמן, אך הוא לא היה היחיד — כולם השתתפו בשיחה באופן פעיל. מקורם בקבוצות שונות, אך פרטים מדויקים אין לי. כמעט שהתחלתי לחקור בעניין, אולי מתוך הרגל, אך נרתעתי, כי חרשתי שחקירה כזו, שתבליט את ההבדלים ביניהם, אינה במקום. פעמים אחדות הם חזרו על האמירה: „צרותינו איחדו אותנו, ופגינו רק לעתיד“. אין זאת רק שכיחתי נשק ממריבות העבר, אלא התחלה חדשה. בקבוצה יש גם מיספר דתיים, השומרים על כשרות במאה אחוזים. אך הכל מתנהל על מי מנוחות. אם בכל זאת אנסה לסווג את האנשים, וזאת על-מנת לתאר אותם קצת יותר טוב, הייתי אומר שיש כאן שלוש קבוצות: א) חלוצים מלפני המלחמה, כולל אחדים מקיבוצי הכשרה, ביניהם גם דתיים; ב) אנשים שהחליטו לא מזמן להצטרף לתנועה החלוצית, ביניהם אחדים בשנות הארבעים לחייהם, אך רובם בשנות העשרים המאוחרות; ג) צעירים, עוד לא בני עשרים, שגדלו בימי המלחמה והיו ילדים לפני שפרצה המלחמה. אלה הגיעו לכאן פחות או יותר במקרה, ולא ברור אם הם ממש שייכים. אך התבורה כולה נראית מאוחדת, לפחות כלפי חוץ.

כשהגיע תורי לדבר נשאלתי הרבה שאלות. הם ראו כמה עיתונים שהרבהים הצבאים הביאו להם, אך אין להם כמעט כל ידיעה על שהתרחש בעולם מאז 1941, או אפילו מאז 1939. ועל המתרחש בארץ: התפלאו לשמוע את הדברים שסיפרתי להם על חתייתשובת החדשה בעמק החולה ובנגב. התפלאו לשמוע גם על ההתנדבות והיקפה. הם שמעו משהו על תברוגאדת, אך לא ידעו כל פרטים. הגרמנים, הם אמרו, סיפרו להם שמתקיימב בארץ-ישראל לא נותר דבר — הערבים התקוממו וחיסלו את כולם. לסיפור הזה לא האמינו, אף כי הוא חזר בפני הגרמנים פעם אחר פעם. הם נפעמו לשמוע על התקדמות היישוב, ואז התחילו לשאול על המצב הפנימי. סיפרתי בכנות את כל מה שאני יודע. סיפרתי על הבעיות בועד הלאומי, בהסתדרות, במפא"י. סיפרתי להם שכרל נפטר, ושוב — כמו בשיחה עם כהנא — הרגשתי בתדהמתם. הם מצדם רצו לדעת אם נכונה השמועה שהגיעה לאוזניהם שז'אבוטינסקי לא טת מוות טבעי, אלא נרצח על-ידי נאצים אמריקאים.

ואז יאלו על אמריקה, בעיקר על יהודי אמריקה. לפני המלחמה, הם אמרו, הם ידעו מעט מאוד עליהם וגם לא התעניינו בהם, אך כיום המצב שונה — זה כמעט כל מה שנותר לנו. אמרתי להם שישנה התעוררות של תחושת ההשתייכות היהודית, אך היא רחוקה מלהתבטא במעשים שיתאמו את הצרכים. הם גילו עניין, שמחו לישמע שלא הכל אבוד, אך אחד במיוחד גילה חוסר סבלנות לקשרים כה פושרים ליהדות ולעם היהודי. ואז באה השאלה מפי אחדים בבת אחת: האם ידעו יהודי ארצות הברית ב־1942 מה מתרחש עם יהדות אירופה, ואם כן — מה עשו? ניסיתי לענות בכנות, אף כי אולי המתקני במקצת את הגלולה המרה. ניסיתי להסביר שיש הבדל בין לדעת לבין לתאמן שהדברים אמנם קורים, שכמעט שאין לאדם טוח דמיון לתאר לעצמו מרחוק את הדברים כפי שקרו. כן, הם מבינים זאת — הם עצמם מתקשים לפעמים לתאמן שכל מה שעבר עליהם באמת קרה במציאות, ולא היה רק חלום בלחות. כמה שבועות של עבודה קשה, אוויר צח, אוכל טוב, סביבה נעימה באווירת טובה ומחשבות על העתיד ועל העתיד בלבד — והנה כל הצבר כאילו לא היה. היו אלה הדברים המעודדים ביותר ששמעתי במשך כל הערב. שומעים הרבה על האנשים השבורים שיצאו ממחנות הריכוז. יהיו בודאי רבים כאלה, כמו אותה אשה, אך יכולת האדם להתאושש, מבחינה פיסית ונפשית, אין לה נגראת שיעור, בתנאי שיש מטרה שבגללה כדאי להתאושש, וקיבוץ בוכנאולד יוכיח.

במרוצת הערב הורידו כמה מהתמונות התלויות על הקיר, על־מנת שאוכל להסתכל בהן יותר טוב — עבודת גער בן 15, ששזה בחווה זמן־מה וכעת הוא נמצא בשווייץ. אינני מומחה גדול בדברים אלה, אך בשביל הציורים האלה לא צריך להיות מומחה. עבודה מרשימה, גם אם לא מקצועית במיוחד, בהתחשב בעובדה שהגער היה בן תשע כאשר פרצה המלחמה וכל אחד יכול לתאר לעצמו מה הם בתי־הספר שבהם למד. אחד הציורים הראה חייל־ס.ס. מחזיק תינוק ערום בידו האחת ומכוון אליו אקדח ביד השנייה. תמונה אחרת היא של טרבלניקה, למעלה הכתובת: „טרבלניקה — ציד היהודים“, ומתחתיה מצויר צריף, המסומן „מקלחת“, ומסביבו קהל אנשים עירומים — גברים, נשים, ילדים, נכנסים לצריף דרך פתח רחב. מעל לבג מרחף מלאך המוות, כנפיו פרושות וכידו חרמש. רמותי שלא הייתי מתנגד לו נתנו לי תמונה אחת שאוכל לשלוח לארצות־הברית, אך הם דחו כל מחשבה כזו בנימה של זעם כמעט: „לשם מה? עלימנת לעשות לנו פירסום? שהאנשים שם יוכלו להשתעשע, או לרחם עלינו?“ אין להם עניין בכך, בערב שלפניכן, במסיבה, לא רצתה נציגת הגיונט להסתכל בתמונות אלו, וכשהורידו את התמונות מהקיר והעבירו אותן מיד ליד היא הציעה לסלק אותן מכאן — הן הפריעו לה לאווירה הנעימה.

הדברים התמשכו וכשהשיחת החלה לדעוך יצאתי החוצה אל הגיט והבאתי מהדברים הטובים שהצלחתי לצבור בשבועות האחרונים. גם הוצאתי מהתיק את גליונות ה„קעמפער“ שעוד נותרו לי ואת ספר התנ"ך. התנ"ך התקבל ממש בהתלהבות. מסתבר שהם ביקשו מהרבנים הצבאיים ששיגו להם ספר תנ"ך, אך אלה לא יכלו להבטיח — מאין יהיה להם תנ"ך בעברית? אוי, הרבנים המודרניים

האלה! יוצאים למרחקים, למסע מלא סכנות מעבר לים, בלי ספר תנ"ך בכיס. נאלצתי לרשום הקדשה, וגם לכתוב טיספר מלים ביומן הקיבוץ — אותו התחילו לערוך מהיום הראשון שיצאו לחוזה. תוך הבטחה שנמשיך לעמוד בקשר, ושאני אשלח להם כל חומר קריאה שיגיע לידי — נפרדנו.

לוויימאר הגענו עם שעת כניסת העוצר — 11 בלילה — ועם בוקר יצאנו חזרה למחנה. נוסעים בגיף הפתוח בנוף כפרי נהדר. באחד הכפרים ראינו קבוצת ילדים בגיל הגן יושבים תחת עץ, והגננת באמצע המעגל. עברנו על-פני תהלוכת נישואין כפרית צנועה — החתן, הכלה ואולי שישת או שבעה קרואים מטיילים לאיטם לאורך הכביש בשעות הבוקר המוקדמות. הכל משתלב בנוף הנפלא — פרט לתנועה על הכביש: חבורות פליטים, וקבוצות שבויי-מלחמה החוזרים לבתיהם.

פראנקפורט-עין מיין, 4 באוגוסט:

תמה פרשת ברלין.* יצאנו אתמול בבוקר והגענו לפראנקפורט באותו יום — מסע של 600 ק"מ לרחבה של גרמניה. נסענו בשיירה של 40 גיפים על-פני כבישים מצויינים והתקדמנו מהר, עברנו את בראונשווייג ואת גטינגן, העיר שבה שוכנת האוניברסיטה המפורסמת, ביתו של אלברט איינשטיין. מהאוניברסיטה לא ראיתי כלום — ראיתי רק את התורבות במקום שעמדו בתיהם החדשות.

וכעת הגענו לפראנקפורט, ואנחנו נמצאים במחנה ארצי, מעין מחנה-מעבר, אכלתי ארוחת-ערב בחדר-האוכל הצבאי ושמתו לב בין העובדים לעזר עם קו בחול-לבן על דש בגדו: יהודי! עובדים במקום כ-15 יהודים, כולם יוצאי מחנות. עליתי לחדר שלהם בערב, ושוחחתי כשעה. שמעתי סיפורים על הזוועות שהתרחשו, והיו דיבורים על תעתיד. הושבים על ארץ-ישראל, ומקווים שיצליחו להגיע לשם. בפראנקפורט פועל ועד יהודי, מסתובבים כמה בחורים מהבריגאדה, והם קיימו לא מוזק כינוס של יוצאי מחנות על נושא תעלית. אומרים לי שקיבוץ בוכנוואלד נמצא בגרינגסטרופ, על-יד העיר פולדה, לא רחוק מכאן. נראה אם אפשר יהיה להגיע לשם, אך זה יצטרך לחכות עד לאחר שנתקדם.

גלנהאוזן, ע"י פראנקפורט, 13 באוגוסט:

הייתי שוב בפראנקפורט; נודע לי מקומו המדויק של קיבוץ בוכנוואלד, ובדרך חזרה קרה מקרה מאלף. כשעליתי על מכונית-המשא שלנו, ניגש אלי בתור ושאל לשמי. „כן, חשבתו שזה אתה?“, אמר. התברר שזהו מילטי שניצר,** חבר השומר-הצעיר משיקאגו, שהכיר אותי מהעבודה ב„תחלוק“. שמחתי מאוד לראותו. הוא מכיר את כל החברים שלנו משיקאגו, ועוד הרבת אנשים שאני מכיר, והיתה לנו שיחה נעימה. נוסף על כך נודע לי ממנו שבפלוגה שלו, שהיא פלוגת-הקשר של הדיכוייה שלנו, נמצא קצין בשם יחזקאל סלוצקי, ארצישראלי.

* ראה: „עם הצבא האמריקאי בברלין“, טוריטת, כ"ז.

** ויום משה חסב, חבר קיבוץ עין-דור.

איש היסטוריה צעיר שבא לאמריקה לביקור ב־1939 ונתקע. סלוצקי זה עומד להגיע מברלין בעוד ימים אחדים, יש לו רכב ויחד אתו נוכל לצאת לקיבוץ ההכשרה.

נח באנוסט :

אתמול (יום א') ביקרתי בקיבוץ בוכנוואלד, יחד עם יחזקאל סלוצקי. יצאנו בישעות אחרי־צהריים המוקדמות ונשארו עד 10 בערב. כמה טוב היה לחזור ולהיפגש עם החבריה. הוותיקים זכרו אותי, במיוחד לאחר שקראו את המכתב שלי שהופיע ב„אידישער קעמפער“ — יחזקאל תביא להם את העיתון לפני ימים אחדים ובמוצאי־שבת הם קראו את המכתב במסיבת עונג שבת. רובם שיבחו את נאמנות התיאור של חוות־ההכשרה, ועמדו רק על טעות עובדתית אחת: כשיספרתי על מינוט הנשים — בסך־הכל 4 מתוך 47 — אמרתי שהסיבה לכך היא שמעט נשים נותרו בחיים במחנות. מתברר שזאת מסקנה לא מדויקת: אמנם, בבוכנוואלד נותרו מעט נשים, אך במקומות אחרים נותרו יותר נשים מאשר גברים. אך בסך־הכל הם שמוזו שהצליחו לעזור תשומת־לב לקיומם.

המקום החדש שונה לגמרי מקודמו. התנאים הפיסיים פחות טובים משתי באגנדרף: הבית קטן יותר, וצפוף מאוד — הם 110 איש במקום, ויחד עם אורחים מיספרם מגיע ל־140. מתוכם 80 שייכים לקבוצת הקבוצה, הוותיקה, והם עומדים לצאת בימים הקרובים. הם עמדו לצאת לפני ימים אחדים, אך האוניה כמארסי התעכבה. בקבוצה של 80 נמצא כל אחד מה־47 שפגשתי באגנדרף! בין האחרים הכרתי את סוכיר הוועד היהודי בבוכנוואלד, ועוד כמה אנשים שראיתי בחדרו. האחרים מכין ה־110 הם גרעין הקבוצה החדשה שעומדת לתפוס את מקום היוצאים.

הקבוצה התגבשה מאז ביקורי הקודם. יש תהנה מסודרת, יש ועד לסידור עבודה, כל שבוע מתקיים עונג שבת, יש שיעורי עברית ברמות שונות — שומעים הרבה עברית בין החברים — ומורגש הגיבוש החברתי. הם ממשיכים להימנע מלעסוק בהבדלים אידיאולוגיים, ובכוונתם להקים קיבוץ אחד במשותף, כסמל לתחיה ולאחדות שתושלת בתלאות שעברו עליהם. אליהו דובקין היה כאן והוא עודד אותם במגמתם זו, אך לי יש חששות: לא כולם מתאימים לחיי קיבוץ — יש גם מבוגרים מדי — אך אולי הדברים יסתדרו.

מבחינה כלכלית המצב הוא בסדר. הם עוד לא הספיקו למכור מתוצרתם, אך מזון יש בשפע. אחד המפעלים היפים הוא הסנדלריה. יש ביניהם סנדלר בעל־מקצוע מעולה, אחד המבוגרים, והוא עושה בעליים לכולם. הם מקווים להקים מפעל לנעליים בקיבוץ שיקימו בארץ. ייתכן שאני טועה ביחס למבוגרים — הנה הסנדלר הוא המבוגר מבולם.

חיפשתי את אליהו גרינבוים, ידידי מהביקור הראשון, אך הוא לא היה בבית. הוא נסע, עם עוד ציר, לכינוס „תחלוצי“ בטייכן. מקווים להקים הסתדרות אחת של „תחלוצי“ בכל גרמניה (חוץ מהאיזור הרוסי, כמובן). שמרנות יתה בקיבוץ ההכשרה בגרינגסהוף.

נהגיתי מאוד מהביקור. שוחחתי עם אנשים (ביניהם בחור מגרודנה, שלא הוסיף לי דבר), אכלתי ארוחת-ערב — לחם, קפה, חלב, בשר מעושן שנראה לי כאילו מקורו בצבא האמריקאי — ואחרי-כך התיישבנו לשיר ושרנו כמה שעות רצופות. הם יודעים הרבה שירים, רבים מהם שירים שהיינו שרים בתנועה, וכן הרבה שירים בידיש, לא שירי עם אלא שירי חלוצים בעיקר. הם שרים מהר ובקול רם, צעקני קצת, אך שרים. כמה מהם שרים יפה מאוד. יש שם נערה אחת נחמדה, כבת 21 (נראה לי שהקצין שלנו „שם עליה עין“) שקוראת תווים בקלות ויש לה קול נעים. אפילו ניסיתי את כוחי לשיר אֶתה כמה שירים בשני קולות. היה אֶתִי שירון שהשאירתי אצלם, וכן כמה גליונות של ה„קעמסער“, 20 חפסות סיגריות שנעלמו חיש מהר ועוד כמה דברים קטנים. שמעתי מהם שיש להם כמה אורחים קבועים: מאיר יהודי בשם רוזנבאום, הנמצא לא רחוק, והרב הצבאי מרקוס מגיעים לעתים קרובות ועוזרים להם הרבה. יש כאן עכשיו הרבה יותר בנות, כמעט במספר שווה לבנים, ביניהן כמה נחמדות, רוכן שמנמנות — ואיזה תיאבון, בלי עין הרע!

אנחנו שוכנים כ־60 ק"מ מהקיבוץ, ואני מקוה שבעזרת הגיפ של סלוצקי אוכל להגיע לעתים די קרובות.

26 באוגוסט:

אתמול פגשתי במקרה את יחזקאל סלוצקי, והוא הראה לי חוזר מתמטת הראשי של כחנות ארצות-תברית באירופה, בחתימתו של אייזנהאור, ובו נאמר שתיילים שיש להם בני משפחה קרובים (הודים, אחרים, אחיות) במדינות שבסביבות הים התיכון יכולים לקבל הופשה על-מנת לבקר אותם. וארץ-ישראל מופיעה ברשימה! בקיצור, הבוקר הייתי אצל המ"פ שלי ואמרתי לו שברצוני לבקר את אחותי בארץ. הוא מצא את החוזר, ואמר: „בסדר. תגיש בקשה, אתה נוסע“, וכי צריך להוסיף, שאני נרגש?

27 באוגוסט:

אתמול הייתי בחנות כמעט כל היום. היה יום מיוחד: בשבת נודע להם שתיום (יום ב') הם יוצאים לדרך. אפשר לתאר את התרגשות: משתו הסתבך, וההודעה על היציאה הגיעה באיחור ובמקרה. מתברר שחוץ מהשמונים מקיבוץ בוכנוואלד נמצים עם היוצאים עוד 15 איש מבאואריה, שנבחרו במיוחד על-ידי המרכז הציוני במינכן לייצג את כל הקבוצות במדינת באואריה. הם ידעו על היציאה מוקדם, ורק כאשר הגיעו לקיבוץ-התכשרה בשבת על-מנת להצטרף לנסיעה, נודע לאנשי המקום שגם הם מיועדים לצאת. הצד האירגוני, אני מוכרח לומר, רחוק מלהיות מסודר. רשמית הם נוסעים באמצעות אונרר"א, אך אונרר"א הפך כאן להלצה (כמו הג'וינט, בעצם). כאשר אונרר"א שולח בגדים, אלה בדרך כלל סחבות, לא יותר טובים מהבגדים שהיו להם במחנה. אונרר"א צריך היה לספק תחבורה, אך לא עשה זאת. הם נוסעים ברכבת צבאית מפולדה למאריי, ועד פולדה הם יסעו במשאיות צבאיות שאירגן להם המאיר רוזנבאום. הוא בא אתמול

בבוקר להיפרד ולראות במה יוכל לעזור, והם סיפרו לו על הצרות שיש להם. הוא אמר: „חמש משאיות צבאיות יחכו לכם בחוות בשעה 6 בבוקר“. לולא זה היו נאלצים לנסוע חצי לילה בעגלות רתומות לסוסים, על־מנת לפגוש את הרכבת בפולדה. רציתי לראות את המלאך־המושיע בצורת־מאיר, אך הוא יצא לפני שהגעתי.

במשך היום שוחחתי עם הרבה אנשים, במיוחד אלה שהגיעו ממיינכן. אך רוב היום עבר בעבודה — הכנות לקראת היציאה. האנשים השתדלו להיראות רגועים, אך אפשר היה לחוש בהתרגשותם הגדולה.

8 בספטמבר 1945 :

בסוף השבוע שוב הייתי בקיבוץ והכשרה. עבדנו כחציר, והיה נחמד. הקבוצה החדשה היא הרבה יותר צעירה, אנשים פחות רציניים ופחות אחראים, אך העניינים מסתדרים די טוב. בקבוצה ישנו אדם אחד מבוגר מהאחרים, איכר יהודי מפולין, והוא תאחראי למשק וממש מציל את המצב. הוא חקלאי במקצועו, יודע את כל העבודות, ונפלא ביחסים אישיים. הוא נמצא בכל מקום, עוזר, מדריך, מתקן שגיאות. החברים אינם מצטיינים כפרעלים, במיוחד בחורי הישיבה שבקבוצה. אך הוא אף פעם אינו סתרגן: „אין דבר, הם ילמדו, והעבודה תיעשה“. הוא אדם בשנות הארבעים שלו, גבה־קומה ורחב, עם שפם מסולסל, נראה ומתהלך כמו איכר פולני, עם לב של זהב.

בקבוצה יש מיספר דתיים — ארבעה או חמישה בחורי ישיבה לשעבר, ותשע בנות מבית־הספר הדתי „בנות יעקב“ מקראקוב. לדבריהן, הן השרידים היחידים מכל רשת בתי־הספר שלהם בפולין. מבחינת היחס והרצינות צולים אנשים אלה על כל האחרים, במיוחד הבנות. הבחורים מתקשים בעבודה, אך הם ערשים מאמצים ורוחם טובה עליהם. הם אינם אוכלים מהבשר שמגיע מהמזמזל הצבאי האמריקאי, אך לא איכפת להם שאחרים אוכלים מהבשר הזה, ובכלל — היחסים ביניהם לבין האחרים מצויינים. באותו ערב התפללתי תפילת ערבית יחד אתם, ובהצות הצטרפתי לאמירת הסליחות. היה להם בדיוק מצין.

סיפוס מיוחד בקבוצה הוא אחד ששמו בראנד, כנר מקצועי מריגה. בריגה הוא ניצח על תזמורת, שניגנה באחד מבתי־המלון המעולים. הוא ניגן שעה שלמה, שילב סגנונות עממיות ופארודיות עם מוסיקה קלאסית קלה, ושיעשע את הקהל. הוא מדבר על אירגון מקהלה ותזמורת קטנה. חוג דראמתי כבר הוקם, אף כי הקבוצה החדשה נמצאת במקום רק שבוע. הם מונים עכשיו כשישים איש, וכרגע לא מחכים ליותר: בחורף אין הרבה מקומות עבודה, ותנאי הדיור אינם מאפשרים תוספת אוכלוסיה. בסך־הכל הם מסתדרים יפה, אף כי חסרת להם העזרת של המאיר רוזנבאום, שבינתיים הועבר מכאן.

Research

Menachem Shelsch, a member of kibbutz Mishmar Ha'emek, a teacher and educator, in his doctoral thesis done at Tel-Aviv University researched the holocaust of the Croatian Jews. We present here the chapter which deals with the participation of Yugoslavian Jews in the struggle against the Nazis and their role in the partisan units, which was great, taking into consideration their part in the general population.

Itzhak Arad, Head of the Directorate of Yad Vashem, examined and summarized the activities of the Rosenberg Special Command for the collection of cultural works in the occupied territories of Eastern Europe. The writer concentrates on deeds of confiscation, robbery and the destruction of the cultural and artistic Jewish assets. He also provides statistical data on the subject.

Benjamin Eckstein, of the Hebrew University in Jerusalem, examines the documents of the Mauthausen death camp which deal with activities of the camp hospital and with the classification of the patients according to their diseases. The documents indicate that most of the diseases were a result of hunger.

Within the framework of the Institute for Contemporary Jewry of the Hebrew University in Jerusalem, **Jonathan Kaplan** wrote a research treatise on the activities of the Bergson Group, a branch of the "Irgun", in U.S.A., during World War II, and its public initiatives concerning the events in the Concentration Camps. A special emphasis was laid on the relations of the members of the delegation with the Jewish and non-Jewish leaders of U.S.A.

Documentation

Yerachmiel Cohen, of the Hebrew University in Jerusalem, discusses a document (of 1942) which relates to the beginning of the activities of the General Organization of the Jews in (occupied) France (UGIF). This document throws light on the relationship between the Jewish leadership and with the heads of Vichy's rule.

Akiba Skidel, a member of kibbutz Kfar Blum, served in the United States Army during World War II. We publish here an additional part of the letters he sent to his family in those days (see: **Yabot Moreshet** 27). In the letters he describes his meetings with the survivors immediately after their release and his contacts with a Gar'in of young pioneers who founded the "Buchenwald Kibbutz", on the farm of one of the Nazi leaders.

Books

Yehoshua Bichler, a member of kibbutz Lehavot Haviva and one of the survivors of Auschwitz death camp, submits his criticism on Hans Langbein's